

דמותו של המשיח במשנת הרמב"ם

האם המשיח נביא

רבנו הרמב"ם מתאר ב"איגרת תימן" את דמותו של המשיח ומעלתו ואת אופן וסדר הופעתו והתגלותו. הרמב"ם תמה על השואל, ר' יעקב בן ר' נתנאל בירב פיומי, שהסתפק בעניין היחס הראוי למשיח בתימן וכתב: ¹ "האם לא ידעת אחי שהמשיח נביא גדול מאוד, גדול מכל הנביאים אחרי משה רבנו".

בהמשך הדברים חוזר הרמב"ם ומוכיח את השואל על שאינו יודע את מעלת המשיח: ²

ולענין מעלתו, הרי היא הרמה בדרגות הנביאים והנכבדת אחרי משה רבנו, ויחד אותו ה' בדברים שלא יחד בהם משה רבנו, אמר בתארו אותו "והריחו ביראת ה'" וכו' (ישעיהו יא, ג). ואמר "ונחה עליו רוח ה'" (שם, שם, ב). ואמר "והיה צדק אזור מתניו" וכו' (שם, שם, ה). וקראו יתעלה בששה שמות, והוא אמרו "כי ילד יולד לנו" (שם ט, ה). ולא מש מלהפליג בתארו, עד שאמר לו יתעלה: "בני אתה אני היום ילדתיך" (תהלים ב, ז), להודיענו את מעלתו שהיא למעלה מכל בני אנוש.

קביעתו המפתיעה של הרמב"ם על מעלתו של המשיח, "שהיא למעלה מכל בני אנוש", מתבססת כנראה על מדרש תנחומא לפרשת תולדות סימן יד או על מדרש מקביל. ועל אף קביעתו כי מעלתו של המשיח "למעלה מכל בני אנוש", בעניין הנבואה הרמב"ם מקפיד להדגיש שמעלתו "אחרי משה רבנו", וזאת על פי העיקר השביעי מי"ג העיקרים. בכל אופן, נמצא כי לפי "אגרת תימן", דמותו של המשיח היא כעין דמותו של משה רבנו, בנבואה קרובה למשה רבנו, ובתכונות אחרות אף למעלה ממשה רבנו. והרמב"ם אומר את הדברים גם בהלכות תשובה. וזה לשונו: ³ "שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב ממשה רבנו".

והנה מורנו הרב קאפח האיר את עינינו וכתב שהדעה שהחזיק בה הרמב"ם ב"איגרת תימן" וב"הלכות תשובה", הוא סוטה ממנה ב"הלכות מלכים" וסובר שאין הנבואה מתוארי המשיח. וזה לשונו:

1 אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב יוסף קאפח, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ב, עמ' נ.
2 שם, עמ' נא.
3 הלכות תשובה ט, ט (בדפוסים הנפוצים, הלכה ב, ושם הגרסה היא: "קרוב למשה").

בהלכות מלכים ומלחמות פי"א, כאשר דבר על תארי המשיח, לא הזכיר שיהא גם נביא, אך באגרת תימן, מהדורתי עמ' נ, כתב שהמשיח נביא גדול מאוד, גדול מכל הנביאים אחרי משה רבינו וכו'. ע"ש. ונראה שלפנים ס"ל לרבנו שמתנאי המשיח שיהא נביא, כמו שנא' "והריחו ביראת ה'". ודרשו חז"ל: שמורח ודאין. וס"ל דרע"ק שחשב שבן כוזיבא משיח, אף דלא מורח ודאין, כדאיתא בסנהדרין דף צג ב, יחיד הוא, ואין הלכה כרע"ק מחבריו. אבל כאשר הגיע למסקנא דרע"ק לאו יחיד הוא, רבים עמו בשטתו, כמ"ש שם, ודמה הוא [רע"ק] וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, ע"ש, חזר לפסוק כרע"ק, שאין מתנאיו שיהא נביא, והשמיט משם הנבואה. ומ"ש וכל חכמי דורו, הכוונה רוב, שהרי ר' אליעזר הגדול מן המתנגדים החריפים למשיחיותו של בר כוזיבא.⁴

הרב קאפח מבסס את דבריו על העובדה שהרמב"ם לא הזכיר בפרק יא מ"הלכות מלכים" ש "נביא" היא אחד מתארו של המשיח. ניתן לחזק את טענתו של הרב קאפח באמצעות השוואת היחס של הרמב"ם למי שפועל כמשיח ומתברר שאינו כן, ב"הלכות מלכים" לעומת "אגרת תימן".

הרמב"ם אומר ב"אגרת תימן" שאילו היה המשיח בתימן אדם בריא בנפשו, הוא היה חייב מיתה.⁵ הנימוק לדבריו של הרמב"ם ברור. אם המשיח הוא נביא, משיחיותו מתחילה בהתגלות ה' אליו, כשם שנתגלה למשה בסנה ומסר לו את השליחות לגאול את עם ישראל. ברור אם כן שהוא צריך להוכיח לעם ישראל שנשלח על ידי ה', לפחות כשם שכל נביא צריך להוכיח שהוא שליח ה'. מי שפועל כמשיח ואינו באמת שליח ה', דינו כנביא שקר, וחייב מיתה. והנה אם נעיין בפרק יא מ"הלכות מלכים", נגלה בו יחס מפתיע למי שפועל כמשיח ולבסוף מתברר שאינו כן. וזה לשון הרמב"ם:⁶

ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, ויילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח, וניצח כל האומות שסביבו, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח בוודאי. ואם לא הצליח עד כה או נהרג, בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו. ולא העמידו הקדוש ברוך הוא אלא לנסות בו רבים, שנאמר "ומן המשכילים ייכשלו, לצרוף בהן ולברר וללבן עד עת קץ כי עוד, למועד" (דניאל יא, לה).

4 משנה תורה, ספר המדע, מהדורת הרב קאפח, עמ' תרנ, הערה כא. וכבר באגרת תימן עמ' נ, הרב קאפח מעיר הערה דומה (הערה 26).

5 ראה שם, עמ' נ ועמ' נג.

6 הלכות מלכים יא, ח-ט (בדפוסים הנפוצים, הלכה ד).

כיצד ניתן להבין את היחס הסלחני ואף האוהד של הרמב"ם למי שפועל בחזקת משיח ומתברר שאינו כן? לפי "אגרת תימן", הוא משיח שקר, ודינו מוות. ולמה אומר הרמב"ם שהוא "ככל מלכי בית דוד השלמים והכשרים שמתו"? אלא על כוונתו עלינו לומר שהמשיח הנזכר ב"הלכות מלכים" אינו נביא. הוא אינו פועל כאדם שנשלח מאת ה' לגאול את עם ישראל. הוא עצמו אינו יודע אם הוא המשיח אם לאו. אלא מה? מדובר באדם מזרע דוד, איש תורה, מנהיג בעם ישראל, שיש לו רצון ויכולת לגאול את העם, והוא פועל לשם זה בשיתוף עם העם. לפי "הלכות מלכים", אין ידיעה מוקדמת וסימנים מובהקים מוקדמים אם פלוני הוא משיח אם לאו. המבחן היחיד הוא מבחן התוצאה. מי שגאל את עם ישראל על כל מה שכרוך בזה, הוא המשיח. ונשאלת השאלה: על פי "הלכות מלכים", מה ההבדל בין "משיח שקר" לבין מי "שאינו זה שהבטיחה עליו תורה"? והתשובה: משיח שקר הוא מין נוכל, כגון מי שאינו מזרע דוד או מי שאינו מנסה לגאול את העם בדרך התורה. משל למה הדבר דומה? לרופא לפני ניתוח מסובך ומורכב. אם הצליח, זכינו. ואם לא הצליח, אך התאמץ מאוד, ובכל זאת מת החולה, האם נגנה אותו? ! מתי נגנה את הרופא? אם מתברר שהוא שרלטן, רופא אליל, שאינו יודע את דרכי הרפואה אל נכון.

האם המשיח מתגלה באותות ובמופתים?

האם יתגלה המשיח באותות ובמופתים? בשאלה זו, יש סתירה גלויה ובוולטת בין "אגרת תימן" לבין "הלכות מלכים". נציג את הדברים בטבלה הבאה:

הלכות מלכים	איגרת תימן
<p>אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים, ומחדש דברים בעולם או מחייה מתים, וכיוצא בדברים אלו שהטיפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי רבי עקיבה חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג, נודע שאינו משיח. ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת.⁸</p>	<p>ולענין היאך יעמוד, הוא לא יודע כלל לפני עמדו, והוא אינו משיח, עד שייאמר עליו 'הוא פלוני בן פלוני מבית אב פלוני'. אלא יעמוד אדם שאינו יודע לפני התגלותו, והאותות והמופתים שיראו על ידו הם יהיו הראיה על אמתת טענתו ואמתת יחושו.⁷</p>

7 אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' נב.

8 הלכות מלכים יא, ו (בדפוסים הנפוצים, הלכה ג).

הרב יוסף קאפח, ואחריו הרב יצחק שילת, שהיו ערים לסתירה זו, ניסו לתרץ אותה כל אחד בדרכו. הרב קאפח כתב שהאותות והמופתים שכתב עליהם הרמב"ם ב"איגרת תימן", "יעשו על ידו מחמת הצורך ולא כדי להוכיח את משיחיותו"⁹, ואילו ב"הלכות מלכים" הוא שולל את הדעה שהמשיח צריך לעשות אותות ומופתים במיוחד כדי להוכיח את משיחיותו.¹⁰

הרב יצחק שילת מתרץ את הסתירה בין שני המקורות בשתי דרכים. התירוץ הראשון: ב"איגרת תימן", הרמב"ם מתכוון לאותות ומופתים במובן של נבואת העתיד, ואילו ב"הלכות מלכים" הוא שולל אותות ומופתים שיש בהם שינוי מנהגו של עולם.¹¹ התירוץ השני: ב"הלכות מלכים", הרמב"ם מדבר על תחילת תהליך המשיחיות, ואילו ב"איגרת תימן" הוא מדבר על המשכו.¹² תירוץ נוסף ניתן ללמוד מדבריו של הרב פרופ' דוד הרטמן בספרו "מנהיגות בעיתות מצוקה", הדין באיגרות הרמב"ם. וזה לשונו:¹³

הציבור ש"איגרת תימן" מופנית אליו מובחן מן הקהל הרחב, שאילו מופנות יצירותיו ההלכתיות של הרמב"ם, בהיותו שרוי בסבל ובמצוקה. ציבור סובל שונה מציבור של עשייה. הוא רואה עצמו קרוב סביל של כוחות חיצוניים. כאשר ציבור אחוז תחושה של פגיעות, הוא מאבד את בטחונו ביכולתו לשנות ביזמתו את תנאי קיומו. על רקע זה חוזר ונשנה ב"איגרת תימן" העניין של גאולה באמצעות ניסים. המשיח מוצג, אפוא, כמחולל פלאים."

9 אגרות הרמב"ם, שם, הערה 41.

10 קשה לקבל את תירוצו של הרב קאפח משתי סיבות: א. אין זה ודאי שיעשה המשיח אותות ומופתים "מחמת הצורך", כי מה יהיה אם לא יהיה צורך בהם? ב. מהלכות מלכים משתמע שהמשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים לא כסימן ולא מחמת צורך, אלא עולם כמנהגו נוהג.

11 ראה איגרות הרמב"ם, מהדורת הרב שילת, ירושלים תשנ"ה, כרך א, עמ' קנז-קנח. קשה לקבל את תירוצו הראשון של הרב שילת. הרמב"ם אומר עוד באיגרת תימן שממלכות הארץ "יחדרו מן הפלאות שיתגלו וישתקו לחלוטין" (תרגום הרב קאפח). ולפי תרגום הרב שילת בעצמו, הדחייה של תירוצו ברורה עוד יותר. נעקוב אחר דברי הרמב"ם לפי תרגומו: "והאותות והמופתים שיראו על ידו יהיו ראייה על אמתת טענתו ואמתת יחושו [...] יבהיל ה' כל מלכי הארץ משמעו [...] אבל יבהלו מן האותות והנפלאות שיראו על ידו וידמו" (מהדורת הרב שילת, שם). ונשאלת השאלה: האם הרמב"ם מתכוון לומר שייבהלו מלכי הארץ מנבואות העתיד שיתקיימו? וכי לא ברור שהכוונה כאן לאותות ומופתים שיש בהם שינוי מנהגו של עולם?!

12 גם את תירוצו השני של שילת קשה לקבל, כיוון שאין מקום להבחין בהלכות מלכים בין תחילת התהליך המשיחי לבין המשכו. הרב שילת "מוכיח" בהמשך דבריו את צדקת דבריו ואומר: "בוודאי שאילו בר היה בר כוכבא טוען שהוא המשיח, וממילא גם נביא, היה חיוב הלכתי לשאול ממנו אות ומופת". הרב שילת אינו שם לב לחזרתו של הרמב"ם בעניין נבואת המשיח. כמו כן, על פי הלכות מלכים, המבחן היחיד של המשיח הוא מבחן התוצאה, לא מבחן של אותות ומופתים, לא בתחילה ולא באמצע ולא בסוף.

13 ד' הרטמן, מנהיגות בעיתות מצוקה, על איגרות הרמב"ם, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1989, עמ' 121.

מדבריו של הרטמן משתמע שאין דברי הרמב"ם ב"איגרת תימן" משקפים את דעתו אלא את מטרת האיגרת.¹⁴

במחכ"ת, נראה לישיב את הסתירה באופן אחר, המיוסד על מהלכו של הרב קאפח בעניין נבואתו של המשיח,¹⁵ וכוונתי לומר שאין לגשר בין דעת הרמב"ם בעניין האותות והמופתים ב"איגרת תימן" לבין דעתו המשתקפת ב"הלכות מלכים", אלא לקבוע שיש כאן שינוי המשקף את שינוי דעתו של הרמב"ם בעניין נבואתו של המשיח. דמותו של המשיח ב"איגרת תימן" וב"הלכות מלכים" שונות מהותית, ולא רק בפרט זה או אחר, כפי שנראה להלן.

דמותו של בר כוכבא

ב"הלכות מלכים", הרמב"ם מבסס את דמותו של המשיח בעקבות דמותו של בר כוכבא על יסוד דברי רבי עקיבה המובאים בתלמוד הירושלמי (תענית כד, ע"א):

תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה ר' היה דורש (במדבר כד) "דרך כוכב מיעקב" – דרך כוזבא מיעקב. ר' עקיבה כד הוה חמי בר כוזבה, הוה אמר: דין הוא מלכא משיחא.

הראב"ד על אתר משיג על הרמב"ם בעקבות המסופר בתלמוד הבבלי (סנהדרין צג ע"ב):

בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן: אנא משיחא. אמרו ליה: במשיחא כתיב דמורח ודאין, נחזי אנן אי מורח ודאין. כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין, קטלוהו.

רבי יוסף קארו אומר בספר "כסף משנה" שיש סתירה בין המקורות בשאלת נסיבות מותו של בר-כוכבא ושהרמב"ם העדיף להסתמך על המדרש לספר איכה, מפני שהוא מתאים לשיטתו בעניין ימות המשיח. וזה לשונו:

דברי הראב"ד אמת. והכי איתא בפרק חלק (צג ע"ב). אבל באיכה רבתי, בפסוק "בלע ה' ולא חמל", אומר שנהרג על ידי א"ה. וסובר רבינו דהא דאמרו פרק חלק אתיא דלא כשמואל, דאמר: אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות. ורבינו סובר כשמואל, וכמבואר בפרק שאחר זה, ולכן כתב סברת המדרש.

14 הרטמן אינו מתמודד עם הסתירה בעניין נבואתו של הרמב"ם בספר משנה תורה. הדרך שאני מציע כוללת את שני ההבדלים כאחד, ולכן היא נראית לי עדיפה.

15 בהערות הקודמות הסברתי את חולשתם של כל התירושים.

לדעת רבי יוסף קארו, המחלוקת בין התלמוד הבבלי לבין "מדרש איכה" ביחס לבר-כוכבא היא מחלוקת מהותית הקשורה לאופיים של ימות המשיח. המסופר בתלמוד הבבלי בעניין בר-כוכבא מתאים לדעתם של החכמים הסוברים שבימות המשיח ייעשו נסים ונפלאות. לעומת זאת, המסופר ב"מדרש איכה" מתאים לדעת שמואל, הסובר ש"אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד". וכיוון שהרמב"ם מצדד בדעתו של שמואל בקשר לאופיים של ימות המשיח, הוא מעדיף את המסורת שב"מדרש איכה" על פני המסורת שבמסכת סנהדרין.

התפתחות בדעתו של הרמב"ם

לעניות דעתי, דבריו של רבי יוסף קארו בניחות דעת הרמב"ם נכונים בהחלט, אלא שהם משקפים את דעתו המאוחרת של הרמב"ם. ובמה שונה דעתו המוקדמת של הרמב"ם מדעתו המאוחרת? כבר בחיבורו המוקדם, "פירוש המשנה", הרמב"ם הולך בשיטת שמואל, וסובר שאין בין העולם הזה וכו', אלא שלצד זה הוא סובר שהמשיח הוא דמות פלאית, נביא קרוב למשה ובעל מעלות אחרות יותר ממשה, כאמור לעיל, ואנו יכולים לעקוב אחר דעתו המוקדמת של הרמב"ם בשלושה מקורות: "פירוש המשנה", "איגרת תימן" ו"הלכות תשובה".

ב"פירוש המשנה", בהקדמה לפרק חלק, הרמב"ם אומר:¹⁶

אבל ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון, ויתגדל שמו ויגיע לקצוי תבל יותר וגדול על מלכות שלמה. ויכרתו עמו העמים ברית שלום, ויעבדוהו כל הארצות לגודל צדקו. **ונפלאות יתגלו על ידו** [...]. ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה, זולתי שתהא המלכות לישראל. וכך לשון חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד.

והיסוד השנים עשר, ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבא [...] **ולהאמין בו מן הגדולה והאהבה, ולהתפלל לבואו, בהתאם למה שנאמר בו על ידי כל נביא ממש עד מלאכי**. ומי שנסתפק בו או זלזל בענינו, הרי זה מכחיש התורה.¹⁷

הנה כי כן, אנו רואים שעל אף קביעת הרמב"ם, ש"לא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה", הוא כותב ש"נפלאות יתגלו על ידו" של המשיח, ומדגיש את "גודל צדקו"

16 משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, נזיקין – סנהדרין פרק עשירי, מהדורת הרב קאפח, ירושלים תשכ"ה, עמ' קלט.

17 שם עמ' קמד, בתרגום הקדום הנוסח הוא: "ושיאמין שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם, כפי מה שניבאו עליו כל הנביאים ממש רבנו ע"ה עד מלאכי ע"ה. ומי שהסתפק בו או נתמעט אצלו מעלתו, כפר בתורה".

ואת החובה להאמין בגדולתו. וכשהוא אומר "שלא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה", הוא יוצא נגד מי שהבין את המאמר "עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מילת" כפשוטו וכיוצא באלו הדברים. הרמב"ם שולל את דעת מי שסוברים שבימות המשיח ישתנו חוקי הטבע: בני אדם יחיו לנצח, האדמה תצמיח מאפים ובגדים, וכל אישה תלד בכל יום וכדומה. יחד עם זאת, הוא אינו שולל את האפשרות שהמשיח כדמות פלאית יחולל נסים.¹⁸

הזכרנו לעיל שב"איגרת תימן", וב"הלכות תשובה", הרמב"ם מציג את המשיח כנביא גדול מכל הנביאים מלבד משה רבנו, ואומר שיש לו מעלות מסוימות אף למעלה ממה. גם בהקדמה לפרק חלק, הרמב"ם מביא בקשר למשיח את הפסוק "בני אתה אני היום ילדתיך" (תהילים ב, ז),¹⁹ הפסוק שהוא מביא גם ב"איגרת תימן" ולמד ממנו ש"מעלתו שהיא למעלה מכל בני אנוש".

מן המקורות האלה עולה, שבמשנתו המוקדמת של הרמב"ם, דמותו של המשיח היא כעין דמותו של משה רבנו. להשוואה זו יש היגיון, מפני שמשה היה "גואל ראשון" והמשיח עתיד להיות "גואל אחרון". ההשוואה בין משה הגואל הראשון לבין המשיח הגואל האחרון מפורשת במדרש קהלת רבה (א, ט). וזה לשונו:

רבי ברכיה אמר בשם ר' יצחק: כגואל ראשון כך גואל אחרון. מה גואל ראשון נאמר בו: "ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור" (שמות ד, כ), כך גואל אחרון, שנאמר: "עני ורכב על חמור" (זכריה ט, ט). מה גואל הראשון הוריד את המן, שנאמר: "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים" (שמות טז, ד), אף גואל אחרון יוריד את המן, שנאמר: "יהי פסת בר בארץ" (תהילים עב, טז). מה גואל ראשון העלה את הבאר, אף גואל אחרון יעלה את המים, שנאמר: "ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים" (יואל ד, יח).

ויש עוד כמה וכמה מקורות המאדירים את דמותו של המשיח, לפחות על פי פשוטם.

הכרתו של רבי עקיבה בבר-כוכבא כמשיח גרמה לעניות דעתי לרמב"ם לחשוב מחדש על דמותו של המשיח, מפני שדמותו של בר-כוכבא אינה מתקרבת לדמותו של

18 הסברה להבחין בין השאלה אם המשיח עושה אותות ומופתים לבין השאלה אם בימות המשיח "עולם כמנהגו נוהג" נרמזת בדברי הרמב"ם עצמו בהלכות מלכים. בפרק יא הוא שולל את הדעה שהמשיח צריך לעשות אותות ומופתים, אך לאחר מכן, בתחילת פרק יב, הוא אומר: "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו הולך". ונשאלת השאלה: מדוע הרמב"ם אומר שוב שבימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם, הרי כבר אמר זאת בפרק יא? העניין הוא שבפרק יא התייחס הרמב"ם למשיח עצמו, אם הוא צריך לעשות אותות ומופתים אם לא, ואילו בפרק יב, הרמב"ם מתייחס לאופיים של ימות המשיח, אם חוקי הטבע המוכרים לנו יתמידו או יחול בהם שינוי.

19 מהדורת הרב קאפח, עמ' קמ, ליד ציון הערה 100.

משה רבנו, ואף לא לדמותו של נביא. כמו כן, בר-כוכבא לא היה אחד מחכמי דורו. אם נדון את בר-כוכבא לכף זכות, ניתן לומר רק שהיה מנהיג, מצביא שרצה לשחרר את עם ישראל מעולה של מלכות רומי, להקים ממלכה יהודית שתנהג בדרך התורה ולבנות את בית המקדש השלישי.²⁰

דמותו הארצית של בר-כוכבא משתלבת יפה יותר עם שיטתו של שמואל, האומר ש"אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד". וצדק בעל "כסף משנה" ביחס למשנתו המאוחרת של הרמב"ם.²¹ חיזוק נוסף להנחה שבמשנתו המאוחרת של הרמב"ם, אין דמיון בין המשיח לבין משה, הם דבריו בתחילת פרק יא מ"הלכות מלכים". וזה לשונו:²²

אף בפרשת בלעם נאמר, ושם ניבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דוד, שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שיעמוד מבניו, שמושיע את ישראל מיד בני עשו. ושם הוא אומר: "אראנו ולא עתה" (במדבר כד, יז) – זה דוד; "אשורנו ולא קרוב" – זה המלך המשיח. "דרך כוכב מיעקב" – זה דוד; "וקם שבט מישראל" – זה המלך המשיח; "ומחץ פאתי מואב" – זה דוד. וכן הוא אומר: "ויך את מואב וימדדס בחבל" (שמ"ב ח, ב); "וקרקר כל בני שת" (במדבר כד, יז) – זה המלך המשיח, שנאמר בו "ומושלו מים עד ים" (זכריה ט, י); "והיה אדום ירשה" (במדבר כד, יח) – לדוד, שנאמר "ותהי אדום לדוד, לעבדים" (שמ"ב ח, ו; שמ"ב ח, יד); "והיה ירשה שער אויביו" (במדבר כד, יח) – זה המלך המשיח, שנאמר "ועלו מושיעים בהר ציון, לשפוט את הר עשיו" (עובדיה א, כא).

הרמב"ם מדבר על "שני משיחים", המשיח הראשון, דוד המלך, והמשיח האחרון, מלך המשיח מזרע דוד. תמורת הדמיון בין גואל אחרון לגואל ראשון, בין משיח לבין משה, הרמב"ם מציג דמיון אחר, המשיח האחרון דומה למשיח הראשון, כלומר לדוד המלך. הכרתו של רבי עקיבא בבר-כוכבא כמשיח מורידה עוד את דמותו של המשיח למישור

20 וצריך לעיין בשאלה כיצד יסביר הרמב"ם את הפסוקים שהביא באיגרת תימן, המדברים על מעלותיו של המשיח "למעלה מכל בני אנוש".

21 לפי דברינו, יקשה לכאורה הביטוי החריף שכתב הרמב"ם על מי שסובר שהמשיח צריך לעשות אותות ומופתים, "כמו שהטיפשים אומרים", שהרי זו דעתו המוקדמת של הרמב"ם עצמו. שתי תשובות בדבר: א. ביטוי זה מתייחס למה שנאמר לפניו, "ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלה", שזה חורג גם ממחשבתו המוקדמת של הרמב"ם; ב. ניסוחו החריף של הרמב"ם משקף עקיצה נגד המאמינים הנוצרים, כעולה מהמשך דבריו: "ועיקר הדברים ככה הן: שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן, ולא גורעין מהן. וכל המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות ממשוטן, הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס". משיחם של הנוצרים חידש על פי אמונתם במעשה בראשית, ומאידך הוציא דברים של מצוות ממשוטן.

22 הלכות מלכים, יא, ג–ד [בדפוסים הנפוצים, הלכה א].

הארצי, הפוליטי והצבאי. מכאן תיאור דמותו של המשיח ב"הלכות מלכים" כבעלת ארבע תכונות עיקריות:

א. מלך מבית דוד.

ב. הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה.

ג. יכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה.

ד. ילחם מלחמות ה'.

אין כאן דרישה שיהיה המשיח נביא, בוודאי לא קרוב למשה רבנו. אף אין כאן דרישה שיהיה אחד מחכמי הדור. אמנם לפי מסורת חז"ל, היה דוד המלך אחד ממקבלי התורה ואף עמד בראש הסנהדרין, אך נראה שהרמב"ם מצמצם את הדמיון בין המשיח לבין דוד המלך למדרגה נמוכה יותר. הדרישה שיהיה "הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו" נאמרת בעיקר כניגוד למשיחי השקר מסלפי התורה.²³

אחת מפעולותיו של המשיח הנזכרות ב"הלכות מלכים" היא ייחוס עם ישראל לשבטיו. פעולה זו מתוארת על ידי הרמב"ם כך:²⁴

בימי המלך המשיח, כשתתישב מלכותו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו.

מן הלשון "רוח הקודש שתנוח עליו", משתמע גם שהמשיח לא יהיה נביא, ואף דרגת רוח הקודש אינה טבעית לו, אלא ש"תנוח עליו" לצורך ייחוס עם ישראל לשבטיו.

המהלך שהצגנו מסביר שלושה הבדלים אחרים בין איגרת תימן להלכות מלכים:

1. ב"איגרת תימן", המשיח הוא אדם אנונימי לפני התגלותו, ו"הוא לא יודע כלל לפני עמדו [...] יעמוד אדם שאינו ידוע לפני התגלותו [...] בלי שיודע לו לא אב ולא אם ולא בית אב ולא משפחה ולא קרובים".²⁵ ואילו ב"הלכות מלכים", עולה מסיפור בר-כוכב שמדובר באדם ידוע.

2. ב"איגרת תימן", המשיח מוכיח את משיחיותו בתחילת התגלותו. ואילו ב"הלכות מלכים" הוא מוכיח זאת רק בסופה, ש"אם עשה והצליח [...], הרי זה משיח בוודאי".

23 הפולמוס האנטי נוצרי בולט בפרק יא מהלכות מלכים. ראה לעיל, הערה 21. וראה בהמשך הפרק על התייחסותו המפורשת של הרמב"ם למשיחם.

24 הלכות מלכים יב,ו [בדפוסים הנפוצים, הלכה ג].

25 אגרות הרמב"ם, עמ' נב, א.

3. ב"איגרת תימן", המשיח מופיע פתאום, "וכאמרו יתעלה: 'ופתאום יבוא אל היכלו'".²⁶ לעומת זאת, ב"הלכות מלכים", מדובר בצמיחה מנהיג ומצביא המגיע למעמד "בחזקת משיח" ולאחר מכן גם למעמד "משיח בוודאי".

כל ההבדלים האלה קשורים לאותו עניין. אם אנו מדמים את המשיח למשה רבנו, הוא נביא, והוא מוכיח את שליחותו כבר בתחילת דרכו באותות ובמופתים, ואינו ידוע לעם (כמשה שגדל בבית פרעה) ומופיע פתאום. לעומת זאת, אם המשיח דומה לבר-כוכבא, מדובר באדם ידוע המגלה מנהיגות ופועל בהדרגה בדרך הטבע, ורק בסופו של התהליך ניתן לקבוע שהוא המשיח.

סיכום

טענתנו העיקרית במאמר זה היא שהרמב"ם שינה את דעתו באופן מהותי בעניין דמותו של המשיח. במשנתו המוקדמת של הרמב"ם ("פירוש המשנה", "איגרת תימן", "הלכות תשובה"), דמותו של המשיח היא כעין דמותו של משה רבנו. המשיחות מתחילה בהתגלות ה' אל הגואל ובהטלת משימת הגאולה. המשיח מופיע פתאום, מחולל אותות ומופתים ומדהים את האנושות כולה בביצועיו המרשימים והנסיים, ואף על פי כן "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד". המשמעות היא שחיי האדם יהיו נתונים לחוקי הטבע הידועים היום, האדם יישאר בן תמותה, ואף המשיח עצמו ימות בסופו של דבר. האדמה לא תצמיח מיני מאפה ובגדים וכו', אלא "עולם כמנהגו נוהג". לעומת זאת, במשנתו המאוחרת של הרמב"ם ("הלכות מלכים"), דמותו של המשיח היא כעין דמותו של דוד המלך, ואף ייתכן שפחות ממנה, ותעיד על זה הכרתו של רבי עקיבה בבר-כוכבא כמשיח. המשיח הוא דמות ידועה, פועל בטבעיות בהדרגה על דעת עצמו, ולא על פי התגלות אלוהית), ורק הצלחתו מוכיחה למפרע שהוא משיח.